

Johan Sigismund Schmidt – sognepræst i Grindsted-Grene Pastorat 1840-50

Af Mogens Jensen

I tiåret 1840-1850 havde Grindsted og Grene Sogne en ung præst, Johan Sigismund Schmidt. Pastoratets embedsbog, Liber Daticus, bærer vidnesbyrd om, at den selvfølkelige autoritet, præsten som embedsmand indtil da havde haft på stort set alle områder, i dette tiår blev anfægtet fra flere sider. Bogen viser i det hele taget, at det ikke uden videre har været let at skifte de teologiske studier ud med livet i en præstegård i et vestjydsk hedesogn.

Grindsted Sogns ældste Liber Daticus dækker tiden fra 1683-1840. Den overlappes lidt i tid af sin efterfølger, der dækker tiden fra 1838-58. Det er meget forskelligt fra sogn til sogn og fra præst til præst, hvad man har skrevet i embedsbogen. Et cirkulære fra 1844 forsøgte at systematisere indholdet og viser dermed, hvad embedsbogen kan – og efter centralforvaltningens mening bør – indeholde.

Cirkulæret opdeler bogen i to afdelinger. Heraf skal første afdeling blandt andet indeholde omtale af historiske mærkværdigheder vedrørende pastoratet, herunder en præsterække. Videre skal der være optegnelser vedrørende præstekaldet og præstegården, andre optegnelser vedrørende begivenheder i pastoratet og en fortegnelse

over embedets arkiv. Anden afdeling skal indeholde fortegnelser over forordninger og resolutioner, biskoppens og provstens skrivelser og lignende. Her hører også visitatsberetninger hjemme.

I Grindsted-Grenes Libri Datici vil man kunne finde meget af det stof, cirkulæret omtaler.

Om sig selv og sin tid i Grindsted-Grene Sogne skriver præsten ved sin afgang fra embedet:¹

“Johan Sigismund Schmidt, Candidat i Theologie Julen 1836, født i Nyborg 1814, siden 1837 Adjunct først i Helsingør og siden ved Roeskilde Cathedralskole, kaldet 25. Oktober 1840 til Sognepræst for Grindsted og Grene Menigheder.

Jeg ankom til Grindsted Præstegaard 17. December 1840 og holdt min Tiltrædelsesprædiken d. 20. s.M.

Jeg blev den 21. August 1850 kaldet til Sognepræst for Seest Menighed her i samme Stift og Provsti.

I min Embedstid er her i Grindsted blevet ansat en Distriktslæge og oprettet et Apotek.

Både Grindsted og Grene Kirker er blevet forsynet med ny Overdel ved hvilken Lejlighed Grene Kirke er blevet forhøjet 1 Alen.”²

Umiddelbart set synes den største begi-

venhed i det tiår, J. S. Smidt gjorde tjeneste i Grindsted-Grene, altså at være oprettelsen af distriktslægestilling og apotek. Det har da også betydet en enorm udvikling af Grindsted by, som på det tidspunkt ud over kirke med præstegård og skole med degnebolig betød af to gårde, hvoraf den ene også var kro, og to huse.

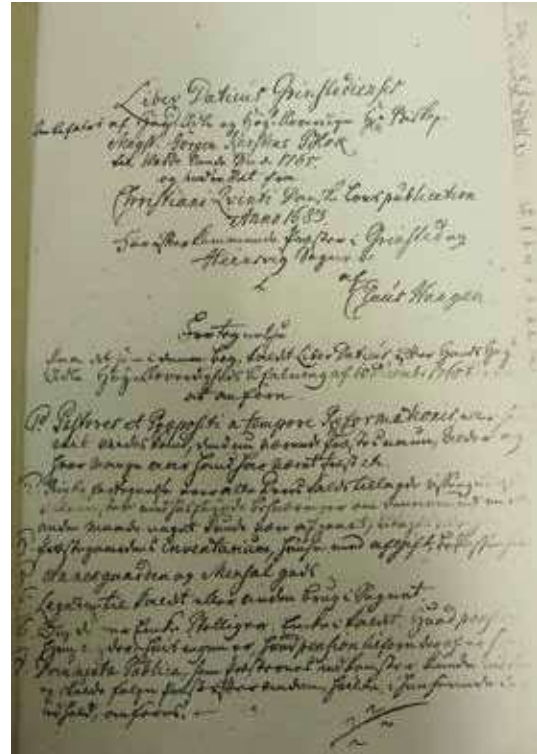
Om det kirkelige liv i sognene skriver han intet ved afrejsen og ej heller om sin egen virksomhed. Vi kan blive lidt klogere ved at følge hans optegnelser i Liber Daticus, som vil være ledetråd i denne artikel.

Først lidt om hans baggrund. Hvem var han egentlig, denne unge præst, som lokalhistorikeren, lærer J. K. Nielsen senere fortæller blev husket som "en lille geskøjten Kaal"?³

Familien

I Wibergs Præstehistorie I nævnes J. S. Schmidts forældre som: "Math. Henrik S., Chef for det Sjællandske Jægercorps, og Anna Dorothea Johne." Dansk Præste- og Sognehistorie angiver faderens militære grad som Ritmester i Holstenske Lansenerregiment og er dermed tættere på sandheden, idet faderen ikke nåede højere op ad rangstigen end denne grad, svarende til nutidens kapitajn eller major.

Alligevel et ganske respektabelt forældrepar, faderen søn af oberstløjnant i Det sjællandske Rytterregiment Johan Ludvig Schmidt, moderen datter af postmester og cancelliråd (senere justitsråd) Johan Sigismund Johne i Nyborg. Men det respektable var kun overfladen. Ved Johan Sigismunds fødsel, den 28. november 1814, var hans forældre ikke gift. Faderen var da sekondløj-



Liber Daticus, Grindsted Sogns ældste embedsbog.
Kopi: Grindsted Lokalkarkiv.

nant ved Det sjællandske Jægercorps, hvorfra han i 1819 blev forsat til Holstenske Lansenerregiment i Haderslev, hvor han gjorde tjeneste til sin afsked i 1842. Han var i øvrigt hverken ved fødslen eller senere nærværende i sønnens liv.⁴

Drengen var altså med den tids sprogbrug uægte født, uden at han dog anføres som sådan i kirkebogen. Det var jo respektable folk, det drejede sig om. Forældrene blev da også viet, men først da drengen var 2½ år gammel. Kirkebogen siger efter "Kgl.



Johan Sigismund Schmidts barndoms-gade, Skippergade i Nyborg.

Foto: Nyborg Lokalarkiv.

Tilladelse af 8. Mai 1817”. Denne tilladelse var nødvendig, da brudgommen var officer af linien. Derimod kan der næppe være tale om, at han blev dømt til at indgå ægteskab som nedenfor anført af hans ægtefælle.

At vielsen dog ikke skabte en kernefamilie, fremgår tydeligt af det bønkrift om økonomisk hjælp, som moderen tyve år senere i marts 1837 skrev til Danmarks store billedhugger, Bertel Thorvaldsen. Det er naturligvis et partsindlæg, hvis sandhed ikke i alle enkeltheder kan verificeres. Men det synes dog nogenlunde dækkende at beskrive forholdet.⁵

Det hedder blandt andet i bønkriftet med den originale typografi: “... jeg er en Datter af sallig Justitzraad og Postmester Johne, som en ung og efter Rygtets om dømme Kiøn Pige blev jeg kiendt med Oberste Schmidts Søn, som var Lieut: ved Holstenske Landseneer Regement, jeg faldt Ham i Øine og Blev Forlovet med Ham, som

var for mig den største Lykke, og jeg ansaae mig ogsaa for miisundelses værdig, da han var saa Smuk, ja havde De kiendt Ham De havde sikkert taget Ham til Model, men Ak det var ogsaa alt, for sildig fik jeg Øinene op da jeg rendt havde hengivet mig, indtog andre min Plas, jeg blev under Taare Moder til en Søn, Hans Mayestæt Kongen lod ved Dom Schmid tvinge til Ægteskab, men jeg med Søn forblev hos mine Forældre, uden at fordre nogen Hjælp af Ham, da jeg ej trængte i mine dyrebare Forældres Huus, men for 8te Aar siden døde de og jeg blev styrt med Søn i Armod jeg henvendte mig for første Gang til min Mand, men erholdt til Svar Han kunde intet yde mig men jeg kunde komme til Ham da skulle han deele med mig et Kamiisbrød hvær 5te dag og en Krukke Vand, altsaa jeg forblev i Nyborg min Mand i Haderslev...”

Postmesterparret havde haft 11 børn; men ved Johan Sigismunds fødsel var tilsyneladende kun tre tilbage: hans moder,

hendes handikappede storesøster, Pauline, og hendes lillesøster, Sophie, alle tre ugifte.

Indtil sin konfirmation 1. søndag efter påske, 26. april 1829, voksede Johan op i postmesterhjemmet i Skippergade 206 sammen med bedsteforældrene, sin mor og sine to mostre. Kort forinden var hans morfader dog død i januar, fulgt af mormoderen i juli samme år.

De tre nu forældreløse søstre flyttede med den nykonfirmerede Johan Sigismund og en tjenestepige til mere beskedne forhold i en lejlighed på Torvet 15, som var hans hjem, indtil han i efteråret 1832 var klar til sammen med yderligere fire elever at blive dimitteret fra Nyborg lærde Skole.

Skal man dømme efter bønskriftet til Thorvaldsen, var økonomien stram i hjemmet. Havde hun bare været enke, skriver Johans mor til Thorvaldsen, så havde hun kunne få noget; men nu var hun jo frue. Og den titel fastholdt hun trods mandens fravær hele livet. Efter hans død ændret til enke. Hendes ægtefælle derimod opgiver i alle folketællinger sin ægteskabelige stand som ugift. I 1845 deler han som pensioneret ritmester logi med to officerskammerater i Søllerød hos den enes moder. I 1850 bor han hos sin bror, Christian, på Lille Tuborg i Gentofte. I 1855 og 1860 finder vi ham alene i en lille lejlighed i forhuset i et af de nybyggede huse uden for voldene på Nørrebro 55, hvor han også afgang ved døden den 25. november 1860.

Skiftet efter ham fandt sted i lejligheden på sønnen, Johan Sigismunds 46 års fødselsdag, men som nævnt havde faderen ingen forbindelse med ham. Det var afdødes bror, Christian, der var til stede. Der var ikke de

store værdier i boet, 21 Rdl. i kontanter, som gik til begravelsen, og bohave for 267 Rdl., heriblandt to pistoler og en sabel fra ritmestertiden. Broderen oplyser, at boet var delt mellem afdøde og hans separerede hustru efter fælles overenskomst.⁶ Der er dog som beskrevet intet, der tyder på, at de nogen sinde havde haft et fælles bo at dele. Dermed gik, hvad der minder om en lidt forhutlet skæbne, i graven.

Moderen døde ti år senere 6. juni 1870 i Nyborg. Selv da opretholdtes et forsøg på respektabilitet. Hun står anført som *“Enke efter Ritmester M.H.S. i Nyborg”*, hvor han dog sjældent havde sat sine ben siden vielsen i 1817.

Heller ikke Johan Sigismund røber undervejs noget om forældrenes adskilte tilværelse. I sin på latin skrevne ansøgning om tilladelse til at gå op til teologisk embedseksamen i 1836, nævner han af forældre kun faderen, der beskrives som *“officer i en rytterskadron, som henter sit navn fra Holsten.”*⁷ (Ritmester ved Holstenske Lanse-nerregiment). I det ligeledes latinske vita udfærdiget i forbindelse med ordinationen i 1840, nævnes begge forældre, faderen nu som *“officer i en rytterskadron, som har navn efter Sjælland,”* (Sekondløjtnant ved Det sjællandske Jægerkorps, som han var ved Johans fødsel), moderen som den allerfrommeste Anna Dorthea Johne.⁸

Skolegang

I sit vita fortæller Johan Sigismund Schmidt, at han fra sin tidligste alder var tiltænkt en militær uddannelse, så en vis indflydelse må faderen trods sit fravær have haft. Lidt senere følte han selv trang til mere litterære

studier og blev derfor i sit tiende år sat i Nyborg lærde Skole på morforældrenes bekostning. Da disse imidlertid døde, inden han var blevet student, måtte han de sidste år klare sig ved hjælp af stipendier. Skolen havde visse midler til at understøtte elever, der ikke kunne klare skolepengene selv.

Nyborg lærde Skole var af beskeden størrelse. Da han begyndte i 1. klasse havde skolen 45 elever fordelt på fire to-årige klasser. Ved hans dimission var antallet faldet til 25 elever, og skolen blev da også nedlagt seks år senere. Hovedfaget var latin; men desuden stod der græsk, hebraisk, fransk, tysk, dansk, religion, historie, geografi, regning og aritmetik, geometri og skønskrivning på skemaet.

Eksamen Artium (forløberen for nutidens studentereksamen) blev aflagt på Københavns Universitet. Den foregik ved skriftlige og mundtlige prøver for to af universitetets professorer. De mundtlige prøver blev aflagt i alle fag, de skriftlige prøver fra Johans dimissionsår, 1832, kun i latin (2 prøver), religionslære og verdenshistorie.

Johan bestod examen artium den 17. oktober 1832 med første karakteren *Laudabilis* (rosværdig).⁹ Med denne såkaldte "*Første Eksamen*" vel overstået, var han samtidig immatrikuleret som studerende på Universitetet. Som præceptor, hvis rolle var at overtage forældrenes værgemål over de som regel umyndige studerende, fik han den juridiske professor J. F. V. Schlegel. Hver af universitetets ca. 35 professorer havde med et studentertal på godt 1.000 ca. 30 studenter at være præceptor for. Schmidt omtaler ikke nogetsteds forholdet til sin præceptor, som blandt andet skulle god-

kende, hvis han ville forlade universitet for at tage på ferie.

Studerende

I efteråret 1832 forlagde Schmidt således som knapt 18-årig nyslået akademisk borger residensen til København som en af 210 nye studenter ved universitetet det år. Folketællingen i 1834 viser, at han boede til leje hos vognmand F. W. Dahls enke i Borgergade 140, hvor han delte et loftsværelse på 3. sal med en medstuderende, Gustav Christopher Engelsted, der som han var dimitteret fra Nyborg lærde Skole, blot året før. Her blev de dog ikke boende. I maj 1835 blev begge optaget på Regensen og havde således fribolig resten af studietiden.¹⁰ "*I almindelighed delte to alumnier (kontubernaler) to små værelser udstyret med en jernkakkellov og et bord i det inderste samt et par skabe og to senge i det yderste.*"¹¹ Et halvt år tidligere var begge blevet udnævnt til medlemmer af første grad af Kommunitetet, som tidligere havde været ramme om fælles bespisning af et antal studenter, men på den tid var et legat, der dækkede medlemmernes kostudgifter.¹² Til såvel Kommunitetet som Regensen var der ca. ti gange så mange ansøgere, som der var plads til.

Den sidste halvdel af studietiden var Schmidt således ret godt stillet. Hertil kan lægges, at Prins Christian Frederik, som det fremgår af moderens bønsskrift til Thorvaldsen, understøttede ham i studietiden med 15 Rdl. i kvartalet. En støtte, som han også med taknemmelighed omtaler i sit vita uden at sætte beløb på. Muligvis havde han også Det baggerske Legat fra Nyborg lærde Skole at tære på de første år. Det bestod af



Motiv fra København ved den tid, J. S. Schmidt ankom til byen som student. Martinus Rørbye: Arrestbygningen ved Råd- og Domhuset, 1831. Statens Museum for Kunst.

legatportioner på hver 50 Rdl., som uddeltes til to trængende disciple ved deres dimission.¹³ I betragtning af, at Schmidt havde fået stipendiestøtte til sine sidste tre et halvt år på skolen, ligger det lige for at antage, at han blev anset for trængende.

Det første år på Universitetet gik med at

forberede sig til “*Anden Eksamen*” (Examen Philologicum et Philosophicum), som var delt i to dele, en første del med matematik og filosofi, en anden del med sprog og historie. Først efter denne eksamen valgte studenterne deres særlige studieretning. Første dels eksamen blev afholdt i april efter

vintersemestrets afslutning i slutningen af marts, anden dels eksamen i oktober-november efter sommersemestrets afslutning med udgangen af september. Igen fik Schmidt førstekaraktren *Laudabilis*.¹⁴ Og så var vejen åben til det teologiske studium, som var hans mål.

Året før Schmidts ankomst til København havde det teologiske fakultet fastlagt en tre-årig studieplan, efter hvilken studenterne skulle kunne komme gennem pensum på seks semestre med fire forelæsninger dagligt, i alt omkring 40 timer ugentligt. Selve det teologiske studium var således normeret til tre år efter "*Anden Eksamen*"; men den normale studietid var nærmere fem år.

Mange mødte heller ikke op til forelæsningerne. I stedet drev de deres studier ved hjælp af afskrevne forelæsninger og hjælp fra manueltørere. Det var undervisning for eksamens skyld; men der var næppe andet at gøre med fire-fem professorer til flere end 600 studerende. Alene eksamensbyrden har været overvældende for underviserne.¹⁵ B. S. Ingemann kaldte nok meget betegnende det teologiske fakultet for "*Kjøbenhavns Embedsmandsfabrik*".

Kandidat

De to værelseskammerater bestod deres kandidateksamen med to dages mellemrum i november 1836, en måned senere end normalt på grund af de storslåede festligheder i anledning af 300-året for reformationen i Danmark. Begge fik førstekaraktren *Laudabilis*, som altså var Schmidts trofaste følgesvend gennem hele studiet.¹⁶ Schmidt blev således *cand.theol.* efter de normerede fire års samlede universitetsstudier, Engel-

sted efter fem år. "*Min Søn er ei noget Chinie (geni) men Flittig*," skriver moderen ganske rammende i bønsskriftet.

Med den flid, Schmidt lagde for dagen, har han næppe i nævneværdig grad levet med i det muntre liv med sold og sang på Regensen, som digterpræsten C. Hostrup en lille halv snes år senere gav et billede af i *Gjenboerne*. Selv nævner han intet sted noget om sit studentliv ud over studierne.

Af Schmidts ansøgning¹⁷ om at måtte gå op til eksamen, dateret 23. september 1836, ses i et vist omfang, hvilke forelæsninger, han har deltaget i. De er koncentreret om Gammel og Ny Testamente, etik og dogmatik, mens kirkehistorie glimrer ved sit fravær. Det fag må han have læst på egen hånd. At han har følt sig sikker på at bestå eksamen, fremgår tydeligt af ansøgningen, som slutter med at takke professorerne for deres undervisning og love altid at have dem i venlig erindring. Og så et friskfyragtigt: "*Valete!*" – Farvel!

De skriftlige eksamensopgaver, som skulle besvares ved oktober kvartals eksamen var: 1) At bestemme Fornuftens Forhold til Religion og Aabenbaring i almindelighed, og til den bibelske Forsoningslære i særdeleshed. 2) Hvorledes betegnes i det N.T. Den sandselige Drift, og hvorledes betragtes dens Ytringer i Forhold til den sædelige? 3) Efter en kort Udsigt over de forskjellige Munkeordener, forlanges en Fremstilling af det Ejendommelige i Jesuiterordenens Organisation og dens Virksomhed. 4) *Detur conspectus librorum symbolicorum, qvi in ecclesiis evangelicis usurpati sunt, additis observationibus de origine eorum et præcipua argumenti diversitate.* (Der gives et

overblik over de symbolske bøger, som anvendes i de evangeliske kirker, tilføjet betragtninger over deres oprindelse og forskelle i hovedsynspunkter.) 5) Luc. 11,39-52. 6. Psalm. 16.¹⁸

Skønt dette års eksamen var epokegørende som den første, hvor hovedparten af eksaminationen foregik på dansk og ikke på latin, er, som det ses, dog stadig et spørgsmål om kirkernes bekendelsesskrifter (de symbolske bøger) formuleret på dette sprog.

Eksamen blev afsluttet den 18. november.¹⁹ Johan Sigismund Schmidt kunne kalde sig teologisk kandidat kort før sin 22-års fødselsdag, men var tre år for ung til at søge embede. I det hele taget vrimlede det med teologiske kandidater i disse år, alene i 1836 var der 94 nye kandidater.²⁰ Flere end dobbelt så mange, som de godt 40, der var brug for som præster og undervisere i de lærde skoler.

Det var dog ikke den unge alder og de mange kandidater alene, der hindrede Schmidt i at komme i embede. Han skulle også have overstået sin dimisprædiken, som blev holdt for og vurderet af to teologiske professorer efter samme karakterskala som eksamen i øvrigt. Den blev afholdt et års tid senere, den 12. december 1837 igen med karakteren *Laudabilis*.²¹

Desuden skulle han gennemgå to semestres uddannelse på det i 1809 oprettede Pastoralseminarium, hvor der blev forelæst over præstens embedsgerning samt kirkeret og holdt øvelser i homiletik (prædikenlære) og kateketik (kristendomsundervisning). Undervisningen var obligatorisk, men der blev i vidt omfang givet dispensation.

Schmidt lod sig straks efter embedseksa-



Helsingør Latinskole. Foto: Helsingør Museum.

men indskrive på Pastoralseminariet, men forlod det allerede igen i april 1837 i forbindelse med, at han blev ansat som timelærer på Helsingør lærde Skole. Der er bevaret en bedømmelse af en enkelt af hans prædikener, afholdt den 21. marts 1837. Bedømmerne har naturligt nok kritiske bemærkninger, men slutter dog af med at konstatere, at *“Prædikenen var udarbejdet med synlig Interesse, hvoraf fulgte Liv og Varme. – Foredraget var heldigt og det hele vel memoreret.”*²²

Ved de afsluttende prøver i såvel homiletik (4. januar 1838) som kateketik (24. marts 1839) fik han endnu en gang karakteren *Laudabilis*.

Schmidt læste teologi på Universitetet



Ribe Domkirke. Torben Hestehaves Billedarkiv.

samtidig med Søren Kierkegaard og samtidig med, at grundtvigianismen tog form gennem livlige meningsudvekslinger, men hverken Kierkegaard eller Grundtvig synes at have påvirket ham. Han karakteriseres siden som *“af den Mynsterske Type, en nobel, kultiveret Mand”*.²³ Andesteds som *“højkirkelig af den gamle Skole”*.²⁴

Adjunkt

Ved juletid 1836 var Johan Sigismund Schmidt altså lykkeligt gennem de teologiske studier og manglede kun at indøve de praktiske færdigheder på Pastoralseminariet. Og blive gammel nok. Set med hans mors øjne var det egentlig en ulykkelig situation for ham – og for hende med. Fordi han havde været flittig, var han blevet hurtigt færdig med studierne, men havde mistet sin støtte fra Prins Christian Frederik, som kun betalte indtil embedseksamen. Og hun mistede de 20 Rigsdaler, hun i samme periode havde fået i årlig huslejhjælp af Prinsen. Hun må nu leve af strikning og en lille skole for fire drenge, men har måttet

gøre gæld, skriver hun i bønsskriftet. Hun er ved at græde øjnene ud af hovedet, og hendes helbred er svagt. Det holdt dog endnu 34 år.

Helt ulykkelig var den unge kandidat nu ikke. Som så mange andre nybagte kandidater måtte han ganske vist i stedet for præstestilling søge undervisningsarbejde. Det fik han allerede tre måneder efter sin eksamen, hvorfor han som nævnt lod sig udskrive af Pastoralseminariet.

Det var den skrantende latinskole i Helsingør under ledelse af den af H. C. Andersen skildrede plageånd rektor Mejsling, der manglede en timelærer. Schmidt var på skolen i halvandet år, indtil den lukkede med udgangen af september 1838. I den tid skete det for ham lykkelige, at han mødte og blev forlovet med Ida Elisabeth Spies, *“den alleryndigste og elskeligste jomfru”*, som han skriver i sit ordinationsvita. Hun var datter af cancelliråd, byskriver Wilhelm Spies og dennes anden hustru, Cecilia Christiane Klingberg.

Med lukningen af skolen i Helsingør måtte Schmidt søge nyt arbejde, og i december samme år fik han en tilsvarende ansættelse som timelærer ved Roskilde Katedralskole, hvor han i marts 1840 blev udnævnt til adjunkt; men allerede et halvt år senere forlod han denne stilling, da han blev udnævnt til embedet som sognepræst i Grindsted-Grene Pastorat.

Sognepræst

Schmidt blev ordineret i Ribe Domkirke den 2. december 1840 af domprovst, dr.phil. Peter Nicolai Frost i biskoppens forfald og indsat i sine kirker søndag den 20. decem-

*Grindsted gamle Kirke.
Foto: Grindsted
Lokalarkiv.*



ber. Det var ikke noget vellønnet pastorat, han kom til; men, som han skrev i forbindelse med sin ordination, havde han længtes efter *“alene at være lærer i den kristne religion, som skænker troen på det evige liv”*. Han skulle snart opdage, at han ikke udelukkende kunne koncentrere sig om at give evangeliet videre i forkyndelse og undervisning.

Skønt det var småt med indtægter i embedet, var de dog tilstrækkelige til at han kunne få opfyldt en anden af sine længsler. Den 27. juli 1841, godt et halvt år efter, han havde slået sig ned i Grindsted Præstegård, blev han i Helsingør Domkirke viet til sin Ida.

Det må have været en kolossal omvæltning for den unge præst at komme til det vidstrakte pastorat med de spredte bebyg-

gelses inde midt i Jylland. Folketællingen fra 1840 fortæller, at der i Grindsted Sogn boede 554 personer i 104 familier, mens Grene Sogn havde 259 personer i 57 familier. Præsten boede omtrent midt i pastoratet ved Grindsted Kirke og havde en god halv snes km til Grene Kirke, der lå på det, der nu er Grene gamle kirkegård.

Grene Kirke var ved J. S. Schmidts tiltræden en lille, meget lav middelalderlig bygning fra engang i 1400-tallet, mens Grindsted Kirke var både lidt større og nogle hundrede år ældre. Begge var tårnløse.

Hele Schmidts liv var indtil da levet i byer og bortset fra de seneste par år tæt ved enten Storebælt eller Øresund, som barn og ung i Nyborg, som studerende i København og som lærer i Helsingør og Roskilde. Nu

kom han ud i det flade hedelandskab langt fra havet og skulle ved siden af sine gejstlige og verdslige embedsforpligtelser drive landbrug, noget han ikke havde det mindste begreb om.

Han var derfor i høj grad afhængig af den avlskarl og de øvrige tjenestefolk, han måtte ansætte. At det ikke altid gik lige godt, viser følgende lille beretning fortalt af Jens Christian Nielsen, 'Den gamle Plagborg', der tjente i præstegården i begyndelsen af 40'erne. Præsten, der var en ilter mand, blev ved en lejlighed så vred på sin avlskarl, der havde båret en stige over hovedet i stedet for at gå gennem lågen med den, at han befalede Jens Christian at hente pisken, men avlskarlen snuppede pisken og *"kløede til præsten, der kom ind i en Snarhed og lukkede Døren."*²⁵ – Selv nævner Schmidt i en anmærkning til Kirkebogens afgangsliste 1.12.1842 om Hans Christensen 25 år og tyende, der anføres som fraflyttet til Vorbasse Sogn, at denne er *"Bortvist af Præstens Tjeneste for Uartighed og Opsætsighed. Men efter Fortrydelse taget til Naade igen."* Den bemærkning siger måske mere om præsten end om tjenestekarlen.

De to begivenheder peger på, at Schmidt havde et hidsigt temperament, hvilket blandt andet også fremgår af hans strid med kirkesangeren, jævnfør nedenfor. Fra hans sidste sogn, Grundfør-Spørring i Aarhus Stift, fortælles i Dansk Præste- og Sognehistorie, at han var slem til at lange lussinger ud til konfirmanderne. Men det var næppe noget særligt for ham.

Lokalhistorikeren, lærer J. K. Nielsen tilskriver til en vis grad hans væremåde, at han var søn af en militærperson.²⁶ Som

beskrevet ovenfor har faderen dog næppe sat sit præg på hans udvikling. Om han i øvrigt har lignet ham af sind eller skind, må stå hen i det uvisse, da der ikke findes billeder af dem, og vi ikke kender til faderens væsen. Derimod kunne han i sin undertiden stædige rethaveriskhed godt minde om sin farfar, oberstløjtnant Johan Ludvig Schmidt, som i en lille erindringsartikel argumenterer mod, hvad han mener, er en uberettiget pensionering, før han nåede en eftertragtet – og efter egen opfattelse for tjent – toppost i militæret.²⁷

Rethaveriskheden kom til udtryk, da han i sommeren 1846 prompte stævnedede fæstehusmand Frederik Madsen på Billund Mark for politiretten, fordi han på *"en uartig Maade"* havde nægtet at yde den pligtige høstdag, som jordløse husmænd ifølge Danske Lov 5-12-5 skulle yde præsten. Husmanden indgik dog forlig og måtte betale både stævning og forkyndelse af denne, hver del med 2 Mark og 4 Skilling samt love fremover enten at yde sin høstdag eller betale sig fri for den.²⁸

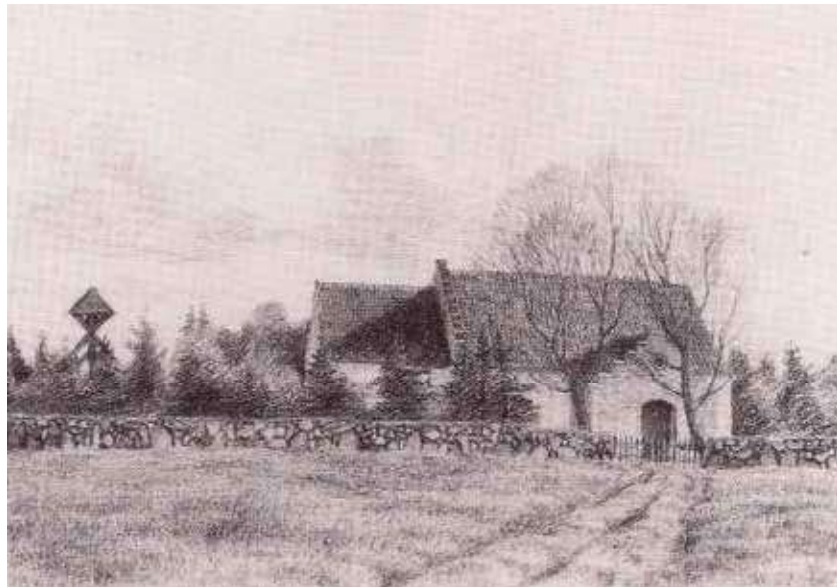
Problemer med vejret

Også klimaet var anderledes, end han var vant til. Især kunne vintrene være slemme. Allerede fjorten dage efter sin tiltræden måtte han den 3. januar 1841 konstatere, at det var *"så stærkt snefog, at ingen indfandt dem hverken i Grindsted eller Grene Kirker. Med nød fandt jeg vejen til og fra Grene."* Og den følgende søndag fortæller han, at det var ham *"umuligt at komme til Grene formedelst den mængde sne, der var falden dagen før."*

Den 17. januar var det stadig galt. Han *"vandt med megen møje til Grene, hvor der var*

Grene gamle Kirke efter den omtalte forhøjelse af murene.

Foto: Lokalthistorisk arkiv for Grene Sogn.



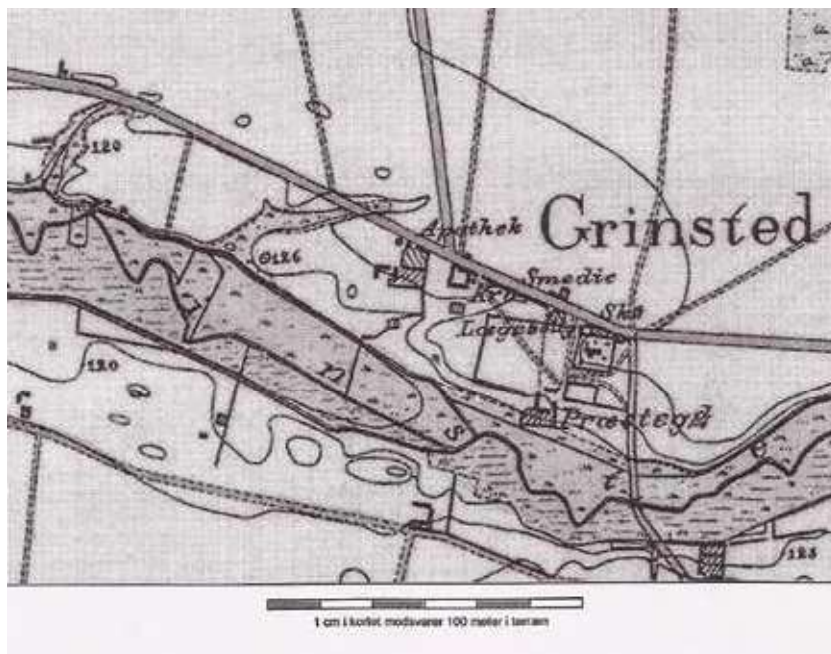
gudstjeneste og ligfærd, men opholdtes således af den megen og dybe sne på tildels uskuflet vej, at jeg kom så sildig om eftermiddagen tilbage til Grindsted, at her ingen gudstjeneste blev. Jeg bekendtgjorde i Grene Kirke, at når vej og føre for fremtiden hindrede mig i at komme dertil om søndagen, vilde der i dets sted blive tjeneste onsdag formiddag kl. 10, når det var muligt at kommer der.”

Også i sommertiden kunne der være problemer. Den 19. Juni 1842 *“holdtes ingen Gudstjeneste i Grene Kirke, da de Kirkebesøgendes Antal formedelst indtruffet Regnveier var altfor ringe.”*

Med de vejrforhold er det forståeligt, at præsten gerne ville have mulighed for, at både han selv og hans hest kunne komme under tag, når han skulle forrette tjeneste i Grene Kirke. Han søgte at pålægge sogne-

beboerne, som var kirkeejere at sørge for det; de afslog, og som svar på en henvendelse til de kirkelige myndigheder fik han 14. februar 1844 den for ham nedslående afgørelse, *“at det ikke kan paalægges Beboerne af Grene Sogn som Kirkeiere at forskaffe Præsten Aftrædelsesværelse for sig og Staldrum for Hesten, når han er der i Embedsfunctionen.”*

En klimatisk oplevelse af de mere kuriøse, som gav anledning til en bemærkning i embedsbogen, var et jordskælv lørdag den 3. april 1841 ved 15.30-tiden. Da *“sporedes et ej ubetydeligt Jordskjælv her i Grindsted begyndende i Uhrup, hvor der hørtes som en stærk Torden under Jorden, og drejende ad Morsbøll til. Her følte en Kone, der laae, Sengen ligesom at løftes, og i Grindsted Skole bevægedes flere Gjenstande. Det gik altså fra NV mod SØ.”*



Kort over Grindsted
By ca. 1860.
Geodatastyrelsen.

Sogneforstanderskabet

Et års tid efter Schmidts komme til Grindsted-Grene, trådte sogneforstanderskaberne, forløber for de senere sogneråd, i funktion 1. januar 1842. De havde tre hovedopgaver: fattigvæsen, skolevæsen og vejvæsen, af hvilke de første to indtil da havde været præstens ansvarsområde.

Ud over præsten som født medlem bestod sogneforstanderskabet normalt af fire-seks mænd, primært valgt af og blandt personer, der drev landbrug på minimum en tønde hartkorn og/eller ejede bygninger til en assuranceværdi på mindst 1.000 rigsbankdaler. I Grindsted-Grene Sognekommune bestod det første sogneforstanderskab dog af syv valgte medlemmer.²⁹

I ca. en trediedel af landets nyoprettede sognekommuner blev præsten valgt til formand for sogneforstanderskabet. Ikke således i Grindsted-Grene, hvor den 34-årige sognefoged, Søren Bagge Hansen, blev valgt.

Den situation, som i så fald kunne opstå, er ganske træffende beskrevet i følgende citat: "Var formanden et af de valgte medlemmer, dvs. gerne en gårdmand, bestod der to magtpoler i sogneforstanderskabet, og et rivaliseringsforhold mellem formand og sognepræst var både en nærliggende mulighed og en ikke helt sjælden realitet. Sognepræsten var rigtignok lobbestemt forretningsfører for fattig- og skolevæsenene og kunne som sådan til de valgte medlemmers irritation være lidt vel rundhændet ved uddelingen af

*almitter, men alligevel bør denne magt ikke overbetones. Sognepræsten havde referat til sogneforstanderskabet, og beslutninger dér var flertalsbeslutninger – også i fattig- og skolesager.”*³⁰

Schmidt ønskede dog ikke at slippe tøjlerne – eller rettere sagt nøglerne – helt. Det fremgår af embedsbogen, at man i et sogneforstanderskabsmøde den 4. januar 1843 vedtog *“paa Præstens Forslag at lade gjøre til Opbevaring af Sognedistriktets Penge (saavel Fattig- som Skole-Bidrag) og Documenter en jernbeslagen Kiste, forsynet med to Laase, hvortil Sognepræsten bestandig har den ene Nøgle og Forstanderskabets Formand eller et valgt Medlem den anden Nøgle. Denne Kiste har sin Plads hos Formanden.”* Han havde åbenbart ikke helt tiltro til formandens økonomiske forvaltning.

At samarbejdet mellem sognepræst og sogneforstanderskab i begyndelsen ikke fungerede optimalt, fremgår af nogle skrivelser fra 1843 indført i kopi i embedsbogen. Den første handler om adressen på breve vedrørende skole- og fattigvæsen. Schmidt indsender 25. januar gennem amtet en indstilling til Cancelliet om, at sådanne breve helt generelt adresseres til præsten, så denne, der i kirkesager *“er lovligt Mellemed mellem højere Autoritet og Kirkevæggerne”* og *“Bestyrer af Skole- og Fattigvæsenet og ei blot Secretair”* ikke er afhængig af, hvornår formanden for sogneforstanderskabet synes, han skal erfare om en embedssag. Det er ligefrem hændt ham engang, at han rykkede en autoritet i en sag, der allerede var besvaret.

Schmidt mere end antyder, at formanden bevidst sylter breve, der hører under præstens ansvarsområde, og heller ikke overhol-

der sin tavshedspligt, så *“hele Sognet veed det før den, der synes nærmeste Vedkommende, og Præsten, der med Flid og Samvittighed er forpligtet mod Skole og Fattigvæsenet, hindres saaledes i med Iver at varetage”* sit arbejde.

Han sætter trumf på ved at inddrage det kildne spørgsmål om jødernes fulde borgerrettigheder, som havde givet anledning til livlig debat på Stænderforsamlingerne i 1835-36, hvortil jøder, der stadig blev betragtede som fremmede i landet, havde valget, men ikke var valgbar³¹: *“Hertil kommer, at Mosaiterne (er) begyndt at købe Landeiendomme og saaledes kunne det hendes, at en christelig Samfundsag kunde komme til en Mosait Kundskab og i hans Væрге før i Præstens, Menighedens naturlige Forstander.”*

For at finde så kraftige argumenter som muligt sammenblander Schmidt her sager vedrørende kirkelige forhold, som var hans suveræne anliggende, med skole- og fattigvæsenssager, hvor han havde referat til sogneforstanderskabet.

Det for Schmidt lidt nedslående svar, der kommer 17. maj, nævner da naturligt nok heller ikke kirkesagerne. Det fastslår, at *“Breve i Skole- og Fattigvæsenssager, som i andre Anliggender, bør i Reglen være adresserede til Sogneforstanderskabet, af hvis Formand de altsaa vilde blive aabnede, men at det dog maa være vedkommende Autoritet overladt i de Tilfælde, den til Sagens Fremme maatte ansee det fornødent da at adressere Brevene i de ommeldte Sager til Præsten, der da i næste Møde bør meddele Sogneforstanderskabet Underretning herom. Iøvrigt har Formanden, naar slige Breve er adresserede til Sogneforstanderskabet, snarest muligt at tilstille Sognepræsten samme.”*

Umiddelbart før dette svar indløb, havde

der igen været problemer. Den 15. maj holdt sogneforstanderskabet møde i skolestuen, som var det normale mødelokale. Præsten havde haft en række klagepunkter over degnen, Jens Jensen Kierckebye, som resulterede i, at et flertal af de valgte medlemmer sammen med præsten idømte denne en mulkt på en Rigsbankdaler. Formanden havde imidlertid forsømt at føre protokollen og nægtede senere at skrive under på flertallets beslutning.

Et par måneder senere var den gal igen. Under et møde i sogneforstanderskabet den 14. juli betydede formanden præsten, at en sag skulle drøftes og afgøres uden præstens nærværelse. *“Saaledes paa en Maade vist Døren fra en Forsamling, hvor Kongens Lov hjemler Præsten Plads, føler jeg mig højlig krænket ved denne ulovlige Fremfærd og indstiller den til Amtets alvorlige Paatale eller Indstilling til Cancelliet, ligesom jeg forventer, at enhver saadan fattet Beshlutning betragtes som den er, illegal og følgerig ugyldig, ...”* skrev Schmidt harmdirrende til amtet et par dage senere.

En måneds tid senere kom svaret fra amtet. Der var sket en fejltagelse.

Søndag den 28. januar 1844 fór Schmidt igen i blækhuset. Nu med et brev til herredsfogeden. Denne gang tilsyneladende som fungerende formand for sogneforstanderskabet.

Han havde i længere tid haft Grindsted Kro mistænkt for at være samlingssted for folk efter gudstjenesten og da også ved en tidligere lejlighed truffet folk der og advaret dem. Denne søndag var så mange gået fra kirken lige efter prædikenen, at det måtte vække hans opmærksomhed. Straks efter gudstjenesten gik han derfor med vidner til

kroen og fandt krostuen *“fuld af Folk, der for det meste alle havde været i Kirke og nu sad og drak Kaffe, formodentlig med Brændevin og røg Tobak.”* Han nævner en del af dem med navn, blandt disse gårdmand Jens Nielsen af Uhrup, som han som omtalt nedenfor tidligere havde haft en kirketugtssag med, og fortsætter: *“Sognefogden, der er Kromandens Svoger, og til hvem jeg sendte Kirkesangeren med Anmodning om at skaffe Kroen ryddelig, erklærede at være syg og således hindret fra at komme ud. Da det nu formentlig er imod Kromandens Privilegium at skænke for Sognets Folk og her er sket Uorden derved, anmodes Deres Velbaarenhed om at drage Omsorg for at sligt forebygges for Fremtiden.”*

En efterskrift fortæller, at brevet ikke blev sendt, da kromanden accepterede, at det ved et kirkestævne blev bekendtgjort, at han havde forpligtet sig til ikke at udskænke så meget som en dråbe kaffe, før gudstjenesten med alt, hvad dertil hører, var til ende.

Sognefogeden, som denne søndag meget belejligt var ramt af sygdom, havde præsten også uden for sogneforstanderskabets regi haft kontroverser med. I april 1843 indsendte han en klage over sognefogederne i Grindsted-Grene Sogn generelt, fordi de *“ikke synes at erkjende deres og Lægmændenes Forpligtelser til at have Indseende med, at Tyenderne have deres Skudsmaal i tilbørlig Orden,”* hvorfor han beder amtet minde dem om deres embedspligter.

At den lovpligtige skudsmålsbog³² var i orden ved tilgang af tyende fra andre sogne, havde betydning for sognepræsten både som præst og som forretningsfører for fattigvæsenet. Som præst skulle han bruge skudsmålsbogens kirkelige optegnelser til at

sikre sig, at de, der indskrev sig til altergang eller skulle vies, var døbt og konfirmeret. I fattigvæsenets regi skulle han vide, hvornår og hvorfra tilflyttere var kommet til sognet. Dette skulle også noteres i kirkebogens tilgangsliste.

I juli samme år bad han herredsfogeden give sognefogeden en påtale ved en politiret, da han "*sidst afvigte Søndag har tilladt sig at holde Kirkestævne under Katekisationen, altså før Gudstjenestens tilendebringelse*". Præsten har en mistanke om, at det er en sædvanlig praksis, da næsten alle forlod kirken før tid. Kirkestævnet var sogneboernes mulighed for at høre om sager af betydning for dem gennem ny lovgivning og lignende. Der findes ikke noget svar på henvendelsen.

Kirketugt

Den unge, nidkære præst ønskede at højne den moralske standard i sine sogne. Til det formål søgte han at gøre brug af sogneforstanderskabet. En tilførsel til embedsbogen i september 1842 lyder: "*I et Forstanderskabs-Møde d: 16. September 1842 vedtages, at Formanden tilligemed hvert Sogns Fattigforstander paatager sig de Pligter Lovgivningen henlægger Præstens Medhjælpere.*"

Med denne beslutning søger Schmidt at puste nyt liv i en bestemmelse i Danske Lov 1683 2-9-8, som igen bygger på Christian IV's store forordning om kirketugt fra 1629. Til at modvirke den kirkelige og moralske opløsning skulle der oprettes et råd af »*de gudfrygtigste, oprigtigste, ivrigste og bedste Sognemænd*«. Disse skulle bistå præsten med alt, der angik det kristelige liv og søge at højne det moralske liv i sognet. De skulle således gribe ind over for folk, der ikke gik i kirke,

misbrugte helligdagen, sværgede og bandede, og de skulle søge at forlige ægtefolk.³³

Det er vist aldrig undersøgt, hvilken betydning medhjælperinstitutionen fik i den danske kirke. Ej heller fremgår det nogetsteds, om sogneforstanderskabets medhjælperstatus kom til at betyde noget i Grindsted-Grene Pastorat.

Frugtsommelige piger

Schmidt fortsatte ufortrødent med at inddrage sogneforstanderskabet i det kirkelige område. Den 8. april 1843 meddeler embedsbogen, at sogneforstanderskabet vedtog ikke mere "*at taale den ulovlige og usædelige Uskik, at Brud og Brudgom flytte sammen før den fuldbyrdede Ægtevielse.*"

Samme dag tilskriver han biskoppen om et andet problem inden for seksualmoralen: "*Hvad der i forrige Tider var en stor Sjældenhed her i Pastoratet, uægte Fødsler, har desværre i senere Tid oftere gjentaget sig, dog mest derved at Piger ere komne hjem hertil frugtsommelige fra andre Sogne. Jeg har fundet, at Kirken ikke kunde være ligegyldig herved, og forelagde da i dag Forstanderskabet, om de ikke ansaae det for hensigtsmæssigt, at Pigen første Gang, saaledes som min Skik hidtil har været, paamindedes privatim af Præsten, anden Gang paalagdes paa et særskilt Sted nogle Gange at overvære Gudstjensten, før hun antages til Communion / om Tilfældet indtraf, at en Pige anden Gang faldt – i ethvert Tilfælde til Advarsel / og tredje Gang hjemfaldt til Loven. Sogneforstanderne erklærede sig fuldkommen af min Mening, kun var man tilbøielig at vælge for slige Personer den nederste Plads i Kirken, til des større Advarsel for andre, hvorimod jeg, frygtende, at Kirken kunde blive stedet for Spotterie, fandt det bedre, at sligt*"

Fruentimmer opholdt sig i Våbenhuset, indtil Menigheden var gaaet, og derfra var Tilhører til Gudstjenesten. Man blev enig om at indstille Sagen til den Høiærværdige Biskops behagelige Afgjørelse.”

Allerede den 16. april kunne han indføre biskoppens svar i embedsbogen. Biskoppen påskønner, at sogneforstanderskabet forener sine bestræbelser med sognepræsten for at vise, at de overhåndtagende utugtsynder ikke er det ligegyldigt; men man burde måske også vise de forlokkende mandspersoner lige så stor opmærksomhed som de faldne fruentimmer. Han anser det ikke for rigtigt at anvise kvinderne en særlig plads i kirken som foreslået, så meget mere, som en sådan fremgangsmåde nok vil blive misbilliget af øvrigheden ved en evt. klage. Han beder derfor præsten om at afstå fra sit forslag. Ikke mindst bemærkningen om de forlokkende mandspersoner må have ramt Schmidt, hans egne familieforhold taget i betragtning. Alt afhængig af, hvad han kendte til sine egne forældres forhold.

Biskoppens svar er helt i overensstemmelse med resultatet af de drøftelser, som i 1820'erne og 30'erne var blevet ført om kirketugt og sammenfattet af Schmidts gamle lærer i kirkeret på Pastoralseminariet, professor Kolderup-Rosenvinge i hans Kirkeret fra 1838, hvori det hedder, at *“efterhaanden har Kirkedisciplinen i den evangeliske Kirke indskrænket sig til Anvendelse af gejstlig Formaning, og Hensigtsmæssigheden af en videre Udstrækning af Kirketugten lader sig vistnok meget betvivle.”*³⁴

Det er tydeligt, at Schmidt ikke følger Kolderup-Rosenvinge, men ret bogstaveligt Danske Lovs formelt set stadig gældende bestemmelser om kirketugt: Første trin

præstens advarsel i enrum, andet trin offentligt skriftemål efterfulgt af alterets sakramente, men for de ubodfærdige som tredje trin bandsættelse, tidsbegrænset udelukkelse fra kirken, i sidste ende måske for altid og dermed også landsforvisning, idet det danske rige ifølge Danske Lov kun havde én religion, som tog skikkelse i den lutherske kirke. Var man sat uden for kirken, var man derfor også sat uden for landet.³⁵

Jens Nielsens altergang

At forholdet mellem menneskets moralske habitus og deltagelse i nadveren optog pastor Schmidt, var allerede kommet til udtryk et halvt år tidligere, i oktober 1842. Da indskrev gårdejer Jens Nielsen i Nørre Urup sig til nadver i Grindsted Kirke. Det foregik sandsynligvis ved, at han sendte bud til degnen for at blive skrevet i kommuniionsbogen, så præsten kunne vide, hvor mange og hvem, der ville deltage i den kommende søndags altergang. Altergangen hørte efter indgroet folkelig skik påsken og efteråret til, så Schmidt har uden tvivl mødt Jens Nielsen ved nadverbordet et par gange i 1841 og ligeledes i foråret 1842. Men, som det fremgår af kopi af en indberetning til provsten 1. november 1842, bad han i et brev denne gang Jens Nielsen betænke sig, før han gik til Herrens bord, og f.eks. udsætte sin altergang til foråret, da han ellers kunne blive nødt til at afvise ham.

I indberetningen til provsten begrundet han sin henstilling til Jens Nielsen med, at denne i længere tid har ligget i uenighed og strid for retten med Christen Andersen (hans nabo), i hvilken anledning han end-



Grindsted gamle Kirke, interiør. Foto: Grindsted Lokalkivio.

og har søgt at fri sig fra de idømte mulker ved ed, som sognefolkene i almindelighed ikke satte lid til.

Kort sagt var Jens Niensens moralske habitus ikke noget at prale af. Det var naboens heller ikke. I bogen "Var det mord? – en jysk retssag fra 1855" gives en beskrivelse af forholdet mellem de to. "*Han (Chr. Andersen) og naboen på den vestre gård (Jens Nielsen) lå bestandig i strid med hinanden... Ufreden mellem naboerne antog ofte en uhyggelig karakter. Næsten dagligt stod man i hver sit gårdsled og overdænge hinanden med de værste skældsord, man kunne finde på at sige.*" Indimellem udartede det til håndgribeligheder.³⁶

Desværre er kommunionbogen ikke bevaret, så det kan ikke ses, om Jens Nielsen udsatte sin altergang. Halvandet år senere solgte han gården og flyttede fra sognet.

Der ses ingen reaktion fra provsten. Schmidt holdt sig da også inden for kirkelovgivningen, der fastholdt præstens pligt til at holde "*saa mange, som haardnakkeligen leve i aabenbare Laster,*" borte fra nadverens sakramente. Dette skete ikke så meget for at værne nadvermåltidet mod moralsk anløbne personers deltagelse som for at værne den enkelte, der ved at deltage i nadveren uden forudgående alvorlig selvprøvelse spiste og drak sig selv en dom til. (1. Korin-



Grindsted gamle Skole.
Foto: Grindsted
Lokalarkiv.

terbrev 11,27-29). Egentlig altså mere sjælesorg end kirketugt, selv om det nok ikke er blevet opfattet sådan. I en tid, hvor alle sogneboere deltog i nadveren de vanlige to gange om året, er det blevet set som en straf at blive forment adgang både af den, det gik ud over, og af andre, som – måske lidt skadefro – har bemærket det.

Samtidig gælder, at det *“staaer ei i Præstens Magt at bruge Afviisning fra Sacramentet som Tvangsmiddel.”* Mener han alligevel, at der er grund til at afvise nogen, bør han *“strax hver Gang anmelde det til sin Provst og Biskop og tage imod deres Belæring og Raadføring, og intet i saa vigtig en Sag gjøre af Selvraadighed.”*³⁷

Det var der med den tids kommunikationsmidler ikke tid til i de få dage, der forløb, fra en sogneboer meldte sig til deltagelse i nadveren og den pågældende søndag, så præsten måtte vælge selvrådigheden og søgte med sin trussel om afvisning at komme

ud af det dilemma, som den teologiske stramhed på den ene side og den kirkeretlige lempelse på den anden side satte ham i.

I begge de omtalte sager viser Schmidt sig som moralens vogter. Helt i overensstemmelse med den forkyndelse præget af etisk alvor, han har lyttet til i sin studietid, hvis han som så mange andre om søndagen sad under stiftsprovst H. G. Clausens prædikestol i Vor Frue Kirke. Clausen havde i øvrigt uden held forsøgt at få kirketugten genoprettet i den danske kirke.³⁸

Forholdet til lærer og kirkesanger Kierckebye

Godt et års tid efter Schmidts ankomst til Grindsted, fik skolen en ny lærer, Jens Jensen Kierckebye, hvis samarbejde med præsten har givet adskillige nedslag i embedsbogen. Kierckebye var ved ansættelsen i begyndelsen af fyrrerne og altså noget

ældre end den unge præst. Han var uddannet seminarist med den ret nyetablerede toårige uddannelse, vist nok fra Borris Seminarium, og havde tidligere været lærer i Vonge og kirkesanger i Ø. Nykirke, samt lærer og kirkesanger i Sædding i Ringkøbing Amt. I Grindsted forblev han til sin tidlige afsked i 1856, som sikkert skyldtes svækket syn. Han huskes som en habil lokalhistoriker, der skrev en række artikler i Samlinger til jydsk Historie og Topografi.³⁹

Med seminarieuddannelsen fulgte en voksende standsbevidsthed hos lærerne. Dels var de naturligvis blevet fagligt dygtigere end tidligere tiders opvakte bondesøner, der tog sig af undervisningen i landsby-skolerne. Dels fik de samtidig et naturligt netværk bestående af deres seminariekammerater, så de havde et forum at drøfte deres forhold i.⁴⁰

Det kunne let føre til uoverensstemmelser med deres direkte overordnede, sognepræsten, og gjorde det da også i Grindsted. I et par tilfælde gik det endda over til korporligheder, idet præst og degn synes at have stået lige fast på deres ret over for modparten. De følgende tre episoder er fortalt af lærer J. K. Nielsen.⁴¹

En søndag kunne Kierckebye ikke få nøglen til kirkedøren sat i låsen. Da præsten kom, så denne straks, hvad den svagtsynede degn åbenbart ikke har lagt mærke til, at der var stoppet papirstumper i det store hul i nøglen. Det fik degnens drenge skylden for, og præsten fratog ham nøglen, trods hans protester. Nøglemagten var hans. Nogle dage senere så degnen under et ærinde i præstegården nøglen hænge på en knag i forstuen. Han tog den med sig.



*Den famøse nøgle til kirkedøren, omtalt i teksten.
Foto: Mogens Jensen.*

Præsten opdagede det, løb efter ham og indhentede ham ved hjørnet af kirkegården. Det kom til håndgemæng, som præsten trak sig sejrrigt ud af. Nøglen er sikkert den, der nu hænger i Kirkehistorisk Samling i Grindsted Kirkes tårn.

Ved anden lejlighed havde præst og degn et sammenstød, som endte med, at de "*fik i hinanden*" i skolestuen, mens børnene gav sig til at skråle højt. Og gik det ikke altid til håndgribeligheder, kunne det ende med uforkammetheder, som da præsten sendte et bud til degnen med en skriftlig klage over, at han havde ladet børnene gå hjem fra skole uden at have meldt grunden til præsten, og degnen svarede med følgende svada: "*Præstens Papir kom mig meget vel til Pas. Jeg var nemlig lige i Øjeblikket i Færd med at laxere. Jeg har nemlig i Dag en meget ubehagelig Diarrhoe og har af den Grund maattet lade Børnene gaa hjem.*"

At de latrinære udtryk er pakket ind i latin som for at vise degnens dannelse, har næppe fået svaret til at virke mindre ufor-skammet. Det er således ikke uden grund, at præsten ved en lejlighed anfører, at degnen har været uhøflig og uartig mod ham.

Disse udtryk stammer fra en skrivelse til amtet 23. juni 1843 som svar på en fore-spørgsel, om hvorfor sogneforstanderskabet har idømt skolelæreren den ovenfor nævnte mulkt på en Rdl.

Schmidt svarer tilbage, at der ikke kan fremsendes udskrift af forhandlingsproto-kollen, da formanden har forsømt at føre den; men flertallet af sogneforstanderska-bet var enige om under henvisning til en paragraf i skoleanordningen at idømme ham mulkten for hans opførsel mod præ-sten i almindelighed og i særdeleshed for hans opførsel i forbindelse med sognefor-standerskabets møde den 15. maj, hvor præ-sten irettesatte ham for at bruge skolestuen til pulterkammer og ikke sørge for udskift-ning af ituslagne ruder. Hertil kom, at han kom for sent, når han skulle undervise i Loft Skole og havde forsømt både sangun-dervisningen samt skrive- og regneundervis-ning. På den baggrund kan præsten ikke længere vise overbærenhed. Der må derfor tages skridt til at sikre ham mod personlige bryderier under udførelsen af hans triviel-leste og besværligste embedsforretninger, tilsynet med skolelærerne.

Præsten fik ikke det forventede medhold. Den 14. august nægtede amtet approbation til inddrivelse.

At Schmidt tog tilsynet med skolelærerne alvorligt fremgår af et cirkulære, han alle-rede i oktober 1842 udsendte til samtlige

pastoratets skolelærere. Det drejede sig om, hvad der skulle læres udenad i kristendoms-undervisningen. *“Jeg har ved de nu afholdte Examinier haft Lejlighed til at iagttage, at Børnene ej ret kendte Forskel i Lærebogen på Bibelsprogene og Forfatterens Ord, men lærte begge Dele ligegodt udenad. Da dette fører til en sløvende og fordærvelig Udenadslæren uden Eftertanke, maa jeg have samtlige Lærere anmo-dede om at indpræge Børnene Læresætninger og Anmærkninger, dels med Forklaring og dels ved Samtale, men lade dem lære Bibelsprogene nøjag-tig udenad og stundom lade dem efterslaa disse i Bibelen.”*

Kort før Schmidts afrejse fra sognet, var biskoppen⁴² i juli 1850 på visitats. Han kon-staterer, at *“af Skolerne læste Grene Hovedskole og Grindsted Vestre Districts Skole godt, enkelte meget godt; de andre tre Skoler læste mindre godt og Loft Skole dels temmelig godt, dels maadeligt. Lærerne catechiserede over opgivne Stykker af Lærebogen, ved hvilken Prøve ogsaa Grene Hovedskole og Grindsted Vestre Skole bedst tilfredsstillede. I Retskrivning og Geographi er gjort en liden Begyndelse, der dog hidtil er for intet at regne, bedst i Grindsted Vesterskole. Denne Skoles Skrift er ogsaa godt, de andre temmelig godt eller maadeligt.”*

Vi vender tilbage til 1843, hvor der var åben krig mellem præst og kirkesanger. Den drejede sig primært om kirkesangen. Kierckebye var både lærer og kirkesanger. Men det sidste hverv må han have klaret så dårligt, at Schmidt i begyndelsen af året har indstillet til myndighederne, at Kierckebye blev pålagt at lade en bedre sanger stå for sangen. Og dette er sket. Det kan sluttes ud af en brevkopi i embedsbogen den 17. april, hvor Schmidt skriver til Kierckebye:

”Idet Cancelliet har paalagt Dem at lade

Kirkesangen bestyre ved en anden, saa er De erklæret udygtig til selv at styre Sangen, hvad De og i højeste Grad er. Naar De nu alligevel vil synge paa den for Kirkesangeren bestemte Plads, saa gør De dem derved skyldig i Uorden og giver Anledning til Forhindring af den andens Pligtopfyldelse samt Forstyrrelse af Menighedens Andagt og Sang.”

Så lidt som Kierckebye havde villet slippe nøglen til kirken, ville han vige sin plads som kirkesanger. Det fremgår af præstens klage til biskoppen afsendt en god måneds tid senere, den 24. maj. Første klagepunkt er, at Kierckebye ikke vil lade være med at forstyrre gudstjensten med sin sang trods gentagne påmindelser. En søndag var det sket ti gange.

Desuden ankes der over, at han ikke lader sine skolebørn møde til korsang og katekisation, at han ikke passer tiden, hverken for gudstjenestens begyndelse eller for morgen- og aftenringning, og at han ikke sørger for, at hans egen familie deltager tilstrækkeligt tit i gudstjenesten.

Endelig påpeger Schmidt, at Kierckebye trods hans gentagne påmindelser ikke fører sit eksemplar af kirkebogen omhyggeligt nok, og at han har tilladt sig at føje sin egen påtegning til præstens påtegning herom i hans kirkebog: *“Alt undertegnede fornærmeligt i denne Paategning er til at mortificeres.”*

Embedsbogen siger om klagens fremsendelse: *“Under 24. Maj (1843) indsendt ved Kirkesangeren en Klage til Biskoppen over Kirkesanger Kierckebye.”* For at føje spot til skade forlangte præsten altså, at kirkesangeren selv skulle befordre klagen til nærmeste embedsbroder, præsten i Vorbasse, som så sørgede for at få den bragt videre. Det var

ellers blevet praksis, at arbejdet som besørger af embedsbreve, som efter skoleanordningen af 1814 påhvilede kirkesangeren, mod en årlig betaling var overdraget til et kirkebud, en lokal husmand.⁴³

Den 31. august samme år modtager sognepræsten sammen med anden post fra provsten blandt andet en *“Genpart af en af Biskoppen til Kierckebye udstedt Irettesættelse.”* Han understreger linien i embedsbogen, hvilket røber hans tilfredshed med udfaldet af sin klage, men angiver ikke indholdet af irettesættelsen.

Dermed synes der at falde nogenlunde fred over forholdet mellem de to embeds personer. I hvert fald findes der ikke flere nedslag i embedsbogen om fortsatte skærmydsler. Og mod slutningen af Schmidts embedsperiode var Kierckebyes 24-årige datter, Marie, tjenestepige i præstegården,⁴⁴ så mon ikke forholdet er blevet nogenlunde normaliseret? Hvad kirkebøgerne angår, konstaterer biskoppen ved den nævnte visitats i 1850, at de *“befandtes førte med Orden.”*

Da alle de omtalte stridigheder med sogneforstanderskab, sognefogeder, kromand og kirkesanger finder sted i de første år af Schmidts embedsperiode i Grindsted-Grene, kunne noget tyde på, at de til en vis grad bundet i præstens ungdommelige iver efter at betjene sit embede “efter bogen” uden at udvise nødvendig forhandlingsevne. Samtidig kæmpede han for at bevare præstens hævdvundne autoritet som sognets førstemand over for den begyndende demokratisering af beslutningsprocessen ved oprettelse af sogneforstanderskaberne og lærernes voksende status som veluddannede medspillere.



Titelbladet på Danmarks Krønike fra sognebogssamlingen. Foto: Magionbiblioteket Grindsted.

Sognebogssamlingen

På et ikke-kirkeligt område kom Schmidt til at sætte et klart fingeraftryk. I 1834 havde Grindsted-Grene Pastorat fået tildelt to eksemplarer af Grundtvigs oversættelser af Saxos Danmark Krønike og Snorres Norges Kongekrønike som en beskeden begyndelse på en lånebogssamling. Samlingen var i 1841 vokset til seks bind, hvoraf to var årsberetninger fra Landhusholdnings Selskabet, som var aktiv i arbejdet med at skabe sådanne lånebogssamlinger.

Schmidt tog kontakt til selskabet, og embedsbogen fortæller, at han den 27. september 1842 modtog en skrivelse om, at

selskabet på hans anbefaling havde skænket pastoratet en del bøger og påtænkte at give flere under forudsætning af tilfredsstillende indberetninger.

Han udformede derfor et reglement gældende fra 1. oktober for Grindsted og Grene Sognes Laanebogssamling, som fik sin plads i Grindsted Skole med læreren som bibliotekar. Der opkrævedes et bidrag fra lånerne på fem skilling årligt, og lånetiden var 14 dage.⁴⁵

Treårskrigen

At Schmidt, der havde været samtidig med tidsskriftet Fædrelandets redaktør, digteren Carl Ploug, på Regensen, havde et nationalt sindelag, kom til udtryk i forbindelse med treårskrigen 1848-50. J. K. Nielsen fortæller, at han i 1848 kraftigt opfordrede de unge mænd til at melde sig som frivillige, "men Per Stoffersen i Eg hævdede: "Min Søn skal ikke med," hvorefter ingen meldte sig."⁴⁶

Var der ingen, der frivilligt gik med, var der dog unge fra sognet, der måtte i kamp. Den tidligere nævnte "Gamle Plagborg" fortæller således, at han blev indkaldt i maj måned 1848. "Min Fader havde faaet at vide, at Tyskerne var i Landet, og vilde holde os tilbage lidt, men Pastor Schmidt og Doktor Hansen var ivrige efter at faa os af Sted, og saa maatte vi – tre Karle her af Sognet – Nord paa til Viborg og videre til Aalborg og derpaa med Skib til København. Næste Aar var jeg med ved Frederits og stod det godt ud." Aaret efter maatte han som nygift af sted igen og deltog i slaget ved Isted, hvor han fik en kugle i benet, "en lang spids jen".⁴⁷

Kredslæge og apoteker

Da Schmidt kom til Grindsted, var de nær-

*Distriktslægeboligen
i Grindsted.*

*Foto: Grindsted
Lokalarkiv.*



meste læger bosiddende i Varde og Vejle. Det samme gjaldt apotekere. Det blev der rådet bod på den 1. juli 1842, da der ved kongelig resolution blev oprettet både et distriktslægeembede og et apotek i Grindsted. Først i 1847 kunne distriktslæge Jens Peter Hansen flytte i eget nybygget hus, den fløj af det gamle museum, der ligger langs med Borgergade. Indtil da havde han blandt andet boet til leje hos sognefogeden, i en periode sammen med apotekeren, Adolph Ottosen, idet begge havde forventet, at den anden ville bygge hus med plads til begge erhverv. En tid boede han også i Sdr. Omme.

Som det fremgår af embedsbogen har denne opgradering af sundhedsvæsnet gjort indtryk på sognepræsten, som også derved fik to akademisk uddannede sognebørn. Lægefamilien rejste allerede i 1849 videre til Hjørring. I afgangslisten i kirkebo-

gen skriver Schmidt i den anledning følgende anmærkning: *“Saare agtværdige og elskelige Folk, samt troende Kristne, hvis Bortgang almindeligt beklages.”* Gennem svogeren Jac. Chr. Lindberg og den kreds, der kom i hans hjem, blandt andet Vilh. Birkedal, som fra 1840-49 var sognepræst i Sdr. Omme, var lægen blevet grundtvigsk præget. I Grindsted knyttede han venskab blandt andet med sin nabo, lærer Kierckebye. Han kan derved have spillet en formidlende rolle og været en medvirkende årsag til, at stridighederne mellem præst og kirkesanger ebbede ud i midten af 40'erne.⁴⁸

Indbrud i Grene Kirke

En enkelt dramatisk episode fra Schmidts embedstid fortjener at blive nævnt. Det er åbenbart ikke noget nyt, at kirker er udsat for indbrud. Embedsbogen beretter:



Seest Kirke. Foto: Kolding Stadsarkiv.

“Natten mellem 1 og 2 Januar 1843 skete Indbrud i Grene Kirke og Fattigblokken blev bestjålet (dog var der vel ikke i den mere end c. 3 Skilling) Røveren var gaaet ind ad det vestre Vindue ved at ituslaa saamange Ruder som fornødent, og derpaa havde han med en Nagle løsnet Blokkens ene Laas og klemt Klaphen ud, så at Pungen kunde tages. Mistanken hviler paa Niels Peder Sørensen, Søn af afdøde Husmand i Grene, Søren Boesen, en Person, som for en 4 Aar siden blev efterlyst som undvegen fra Militair-Tjeneste, i de sidste Dage havde han opholdt sig omkring i Grene Sogn, havde Fredagen før

Indbrudet hos Præsten forlangt Døbe-Attest under Foregivende at forevise Amtmanden for at faa Amtspas, havde løiet adskilligt hos Flere her i Sognet angående sin Krigstjeneste, og endelig Aftenen før sistmeldte Indbrud opholdt sig ligetil det blev mørkt hos Aftægtsmand Jens Madsen i Løvlund. Mistanken kan blive næsten til Vished, da der i det sønderlagne Kirkevindue fandtes en Jern-Wognnagle, som erkjendtes for Eiendom af Christen Søgaard i Elkjær, hos hvem bemeldte Person mest havde opholdt sig.”

Om det var den mistænkte, der var gerningsmand, om han blev pågrebet og dømt,

og hvilken straf, han i så fald fik, fremgår ikke af embedsbogen.

Tiden efter Grindsted

En mulig forflyttelse af Schmidt kan have været på dagsordenen, da biskop Jacob Brøgger Daugaard den 22. juli 1850 var på visitats i Grindsted Sogn. Den har dog måske allerede været besluttet, for kun en måned senere, blev han den 21. august udnævnt til det lidt bedre embede i Seest Sogn ved Kolding, dengang beliggende i samme provsti og stift som Grindsted. Ved gudstjenesterne 17. søndag efter Trinitatis, 22. september, sagde han farvel til menighederne i Grindsted og Grene. I Seest var han, til han i 1862 blev forflyttet til Grundfør-Spørring Pastorat i Aarhus Stift, hvor han gjorde tjeneste til sin afsked i 1884.

Familieliv

Ægteskabet med "den alleryndigste" Ida var barnløst. Men på et tidspunkt, sandsynligvis i slutningen af 1860'erne, fik præsteparret et par plejedøtre, barn nr. fem og seks i Idas storbror Wilhelms dusinstore børneflokk fra Maribo, Caroline Marie og Sophie Elisabeth. De optræder første gang i folketællingen i 1870 henholdsvis 13 og 11 år gamle. Ingen af dem blev gift, og de blev hos plejeforældrene, så længe disse levede.⁴⁹ Senest 1855, hvor hun optræder i folketællingen i præstegården i Seest, var Idas lillesøster Emilie Antoinette flyttet ind hos præsteparret. Efter Idas død i august 1875 fungerede hun som husbestyrerinde for enkemanden og de to plejedøtre.

Efter afskeden i 1884 flyttede denne sammenbragte familie til København, først til



Grundfør Kirke. Foto: Hinnerup Egnsarkiv.

Hauchsvej 12, Frederiksberg, og siden til Mynstervej 10 i samme bydel, hvor Schmidt afgik ved døden 4. december 1892, 78 år gammel. Som dødsårsag angives lungebetændelse. Han fik sit sidste hvilested på Grundfør Kirkegård ved siden af sin hustru.

Litteratur

- Appel, Charlotte: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark I*, 2001.
- Balling, Jakob og Lindhardt, P. G.: *Den nordiske kirkes historie*, 1967.
- Boje, Per, Dedenroth-Schou, Birgitte, Jespersen, Knud J.V., Thomsen, Jørgen, red.: *Folkestyre i by og på land, danske kommuner gennem 150 år*, 1991.
- Danske Lov 1683*.
- Christensen, Harry: *De unge kommuner 1837/41 – 1867/68 i Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år*, 1991.
- Eriksen, H. E.: *Fra Sognebogsamling til Bibliotek*, 2002.
- Grane, Leif, red.: *Københavns Universitet 1479-1979*, Bd. V, København 1980.
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A.: *Grundrids af den danske Kirkeret, 2. udg.* 1851.
- Larsen, Christian, Nørr, Erik og Sonne, Pernille: *Da skolen tog form 1789-1850*. Dansk Skolehistorie 2, redigeret af Charlotte Appel og Ning de Coninck-Smith, Aarhus 2013.
- Lausten, Martin Schwarz: *Frie Jøder?*, 2005.

Manøe, Søren: *Var det mord? – En jysk retssag fra 1855*, 2002.
 Møller, J.: *Haandbog for Præster*, 1834.
 Nedergaard, Paul: *Dansk Præste- og Sognehistorie VII, Aarhus Stift*, 1966.
 Nedergaard, Paul: *Dansk Præste- og Sognehistorie, IXA Ribe Stift*, 1968.
 Nielsen, J. K.: Degnen Jens Kierckebye i Grindsted og hans Proces om Smaaredselen i *Fra Ribe Amt 1933*, s. 271-77.
 Nielsen, J. K.: *Træk af Grindsted Sogns Historie*. Kan ses på www.grindstedlokalarkiv.dk.
 Nørr, Erik: *Præst og Administrator*, København 1981.
 Olsen, Fr.: *Den danske Postetat 1624-1927*, København 1929.
 Richter, Vilh.: *Den Danske Landmiliteretat 1801-1894. Bd. 2*. København 1977.
 Schmidt, August F.: Lærer Jens Kierckebye og hans lokalhistoriske Arbejder i *Fra Ribe Amt 1933*, s. 256-68
 Selmer, Hannibal Peter: *Akademiske Tidender*, Kjøbenhavn 1833ff.
 Stendevad, Randi Marie: Lægeboligen i Grindsted i *Fra Ribe Amt 1984*, s. 45-63.
Theologisk Tidsskrift, Bd. I, 1837.
 Tudvad, Peter: *Kierkegaards København*, 2004.
 von Schmidt, Johan Ludvig: Noget af min Biographie i *Museum, Tidsskrift for Historie og Geografi 1893*, 2. Halvbind, s. 150-65.

Utrykte kilder

Ud over pastoratets embedsbøger, Libri Datici, 1683-1840 og 1838-58, som findes i kopi på Lokalhistorisk Arkiv i Grindsted, er anvendt en række utrykte kilder, som findes på Rigsarkivet. De er nævnt i de relevante noter.

Noter

- 1 Præstelite i Liber Daticus 1683-1840.
- 2 *Sommeren 1842 blev Grindsted Kirke forsynet med nye Bjelker, nyt Loft og tildeels nye Sperretræer; og blev ved samme Leilighed lagt Loft i Vaabenhuset.* "I sommeren 1850 undergik Grene Kirke en Hovedreparation, ... Overdelen blev fornyet og Kirken selv forhøiedes ved at der tilmuredes et Stykke af en Alen i Høide, hvorhos ogsaa Vaabenhuset forhøiedes Noget." Liber Daticus 1838-58 de nævnte år.
- 3 Fra Ribe Amt 1933, s. 272. Et sønderjydsk udtryk, der blandt andet betyder 'opvakt' og 'hurtig'. Anderledes H. E. Eriksen: *Fra Sognebogsamling til Folkebibliotek 2002*, s. 9 'en lille vigtig karl'.
- 4 At faderen ikke har haft forbindelse med sin søn fremgår med al ønskelig tydelighed af skifteprotokollen ved hans

- død i 1860. Det anføres, at der i hans ægteskab er en søn, som er præst i Jylland, hvor vides ikke.
- 5 Dokument no. 6128 i Arkivet, Thorvaldsens Museum.
 - 6 Københavns Skiftekommission, Forseglingsprotokol 1860-61 I, opslag 48-49.
 - 7 Københavns Universitet, Det teologiske Fakultet: Teologisk Embedseksamen: Petita 1790-1905.
 - 8 Ribe Stift, Bispeembedet: Vitaprotokol 1731-1841.
 - 9 Københavns Universitet Konsitorium, Universitetspedellen: Eksamensfortegnelser, Examen Artium 1700-1845. Examinatorer var universitetets rektor, professor J. Møller, og filosofiprofessor Sibbern, som i øvrigt havde gået på Herlufsholm sammen med Schmidts far.
 - 10 Akademiske Tidender 1835, s. 209. Pastorseminariet i København: Homiletisk Protokol 1824-1841:6f.: Indskrivningsliste 1836/37 oplyser, at de boede på 3. Gang No. 11.
 - 11 Tudvad 2004, s. 193. Således også beskrevet i Hostrups: Gjenboerne.
 - 12 Akademiske Tidender 1835, s. 202ff.
 - 13 Akademiske Tidender 1835, s. 261.
 - 14 Akademiske Tidender 1835, s. 69.
 - 15 Nærmere om studiet i Københavns Universitets Historie V, 1980, s. 333ff.
 - 16 Akademiske Tidender 1836-40, s. 187.
 - 17 Københavns Universitet, Det Teologiske Fakultet: Teologisk Embedseksamen: Petita (1790-1905).
 - 18 Akademiske Tidender 1836, s. 251.
 - 19 Københavns Universitet, Det Teologiske Fakultet: Teologisk Embedseksamen: Karakterprotokol 1830-61.
 - 20 Kandidatliste i *Theologisk Tidsskrift*, Bd. I, 1837, s. 206ff.
 - 21 Københavns Universitet, Det Teologiske Fakultet: Dimisprædiken i København: Protokol 1827-1920. I eksamensprotokollen er den homiletiske prøve 4.1.1838 indskrevet i stedet.
 - 22 Pastorseminariet i København: Homiletisk Protokol 1824-1841, s. 109f. Moderen fortæller i nævnte bønsskrift, at "min Søn har nu i sit 21. Aar 6 Gange med Held og Livfuld betraaet Prækestolen."
 - 23 *Dansk Præste- og Sognehistorie, IXA*, 1968, s. 242: Seest sogn. Lidt pudsigt i den sammenhæng bor Schmidt på Mynstersvej ved sin død. – Jacob Peter Mynster, Sjællands biskop 1834-54, var i Schmidts studietid hof- og slotspræst i København og påvirkede mange gennem sine klart bibelske prædikener. Schmidt har uden tvivl hørt ham prædike. Kirkepolitisk stod han livet igennem i modsætning til Grundtvig, idet han fandt, at kirkens gamle givne rammer var det bedste værn om den enkel-

- tes religiøse frihed i en rummelig kirke, og efter sin død blev han stærkt angrebet af Kierkegaard.
- 24 Dansk Præste- og Sognehistorie, VII, 1966, s. 246: Grundfør-Spørring Sogn.
- 25 Nielsen, s. 67.
- 26 Fra Ribe Amt 1933, s. 272.
- 27 von Schmidt 1893, 2. Halvbind: s. 150-65.
- 28 Taksten for en høstdag var 24 skilling for en mand, 16 skilling for en kvinde. Ved udeblivelse uden lovligt forfald det dobbelte. Møller 1834, s. 710.
- 29 Antallet er hentet fra Liber Daticus. Den ældste protokol for sogneforstanderskabet synes bortkommet.
- 30 Christensen 1991, s. 42f.
- 31 Se Lausten 2005, s. 327ff.
- 32 Indført fra 1. januar 1833. Se Møller 1834, s. 621ff. Tidligere havde skudsmål været ført på løse ark stemplet papir.
- 33 Den originale tekst og en nærmere beskrivelse af medhjælpernes rolle kan læses i Appel 2001, s. 123ff.
- 34 Kolderup-Rosenvinge 1851, s. 206.
- 35 Danske Lov, 1683 2-9-8ff., jf. Danske Lov 2-1.
- 36 Manøe 2002, s. 101ff. Citatet s. 104.
- 37 Se hertil Møller 1834, s. 87. Jf. Kolderup-Rosenvinge citeret ovenfor.
- 38 Balling og Lindhardt 1967, s. 210f.
- 39 Schmidt 1933, s. 256-68.
- 40 Se Nørr 1981, s. 214ff.
- 41 Nielsen 1933, s. 271-77.
- 42 Jacob Brøgger Daugaard, biskop i Ribe 1850-67.
- 43 Møller 1834, s. 422.
- 44 Folketælling 1850.
- 45 Se herom Eriksen 2002.
- 46 Fra Ribe Amt 1933, s. 272.
- 47 Nielsen, s. 67f.
- 48 Se mere i Stendevad 1984, s. 45-63.
- 49 Også efter plejeforældrenes død holdt de to sammen. Iflg. FT-1925 bor de på Rathsacksvej 36, Frederiksberg. Caroline er anført som malerinde, Sophie som billedhuggerinde.

Mogens Jensen, provst emeritus, dr. theol., Engvej 16, Grindsted. Født 1943. Har bl.a. udgivet disputatsen To mænd og deres Mission, 1992, artikler i fagtidsskrifter og lokalthistoriske bidrag til Egnsbogen, Grindsted. Bidragyder til Danmarks Nationalleksikon og Kvindebiografisk Leksikon. Tænk Efter-skrivent i Jydske Vestkysten siden 1997.